

ІСТОРІЯ ЖИТОМИРЩИНИ ВІД ЗАРОДЖЕННЯ СХІДНОСЛОВ'ЯНСЬКОГО ЕТНОСУ ДО КІНЦЯ ХVIII СТ. У ЛІТОПИСНИХ ДЖЕРЕЛАХ І НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ. (ІСТОРІОГРАФІЧНИЙ ОГЛЯД)

Невід'ємною складовою України увійшла Житомирщина в її багатотисячолітню історію. Відомі ще з сивої давнини залишки матеріальної та духовної культури, пізніше — літописні згадки, джерельна база архівів, музеїв; бібліотечні фонди наукових праць; аматорські доробки місцевих краєзнавців дають підставу стверджувати про автохтонні витoki населення Поліського краю. Їхнє життя й діяльність у часі та просторі привнесли в людське середовище одну зі світових цивілізацій під узагальнювальним іменем Україна.

Згідно з автохтонною теорією витoki етнічного походження слов'янського елемента на території нашого краю сягають до епохи бронзи та раннього залізного віку, яких, за писемними джерелами римських учених Плінія Старшого, Таціта, Птолемея, названо венетами. Наявність давньоруських поселень і городищ цього періоду в нашому краї підтверджено археологічними дослідженнями В. Антоновича, Р. Виєжева, С. Гамченка, В. Гончарова, І. Левицького [1].

З II ст. до н.е. до середини X ст. відбулося утвердження східнослов'янського етносу антського походження як початок історичного життя наших племен. Уперше про них як самостійну етнічну спільноту повідомляють візантійські історики Йордан, Прокопій Кесарійський, Іоанн Ефеський та ін. Видатний вітчизняний історик М. Грушевський вважав антів предками українського народу. Ретельний аналіз літописного зводу «Повість минулих літ» дав йому змогу скласти карту розселення східнослов'янських племен, де: «За Полянами далі на захід, в густих лісах тодішніх по Тетереву, Ужі, Горині жили Дрєвляне, лісові люде» [2].

Періодизацію самоіндетифікації союзу дрєвлянських племен становили українські дослідники М. Брайчевський, І. Винокур, В. Гончаров, Б. Звіздецький, Ю. Кухаренко, Є. Махно, І. Русакова, А. Томашевський та ін. [3]. На території Житомирської області вони досліджували десять поселень Зарубинецької культури II ст. до н.е. – II ст. н.е.) з їхніми виробничими залізорудними й гончарними комплексами; 15 поселень, могильників, язичницьких капищ Черняхівської культури (кінець II – поч. V ст. н.е.); 60 пунктів багатосімейних, патріархального типу поселень Празько-Корчацької культури (середина V – VI ст. н.е.), що проживали в неукріплених городищах і вже мали ритуал групового (від 12-и – до 50-и) курганних поховань; 120 садиб-городищ («гнізд») Лука-Райковецької культури (VIII – середина IX ст. н.е.) общинного поселення, господарювання, використання ритуальних вогнищ та святилищ.

Їхні дослідження дають підставу стверджувати, що з IX ст. східнослов'янське суспільство вступило у феодальний період своєї історії, позначений заснуванням перших державних об'єднань (князівств). Підтвердження достовірності існування серед них Дрєвлянської землі дає літописне зведення «Повість минулих літ» за Лаврентіївським та Іпатіївським списками [4]. Автором другої редакції літопису, ігуменом Видубицького монастиря Сильвестром дрєвляни зазначені на другому місці після полян. Стисла вказівка літопису на те, що Дрєвлянська земля знаходиться на захід по сусідству з полянами дає підставу на її географічну визначеність у межах сучасної Житомирської області. Учені різних поколінь

М. Брайчевський, Б. Звіздецький, О. Моця, І. Русанова, Б. Рибаків, П.Третяков [5] дослідили 18 укріплених «градів» древлян в межах нашої області. Серед них: Овруч, Городець, Листвин Овруцького району, Малин, Коростень, Олевськ, Бараші Ємільчинського району, Возвягель (Новоград-Волинський), Городище, Гульськ, Несолонь, Пилиповичі, Чижівка Новоград-Волинського району, Житомир, Грубське Коростишівського району, Райки Бердичівського району, Яроповичі Андрушівського району. Вони встановили східну межу поселень древлян межиріччям басейнів річок Ірпінь та лівого берега р. Тетерів до її гирла, південну – природним кордоном Полісся й Лісостепу басейнами річок Гуйва, Гнилоп'ять, Тетерів, Случ, західну – межиріччям Случі й Горині, північну – землями Прип'ятського Полісся. Характерно, що вказана територія не перевищувала 28 тис. кв. км., а сучасної Житомирщини – 29,9 тис. кв. км. [6]. Центром древлянського союзу племен було місто Іскоростень (Коростень) з резиденціями «світлого князя» Мала в містах Вручий (Овруч) та Малин.

За свідченням літопису «Повість минулих літ», велике державне об'єднання Древлянської землі 883-946 Київськими князями Олегом, Ігорем та Ольгою було включено до складу ранньофеодальної держави Київська Русь. Цей період майбутньої Житомирщини досліджено в працях відомих вчених К. Багрянородного, Б. Грекова, М. Грушевського, Б. Рибаків, П. Толочка та ін. [7].

Малодослідженою сторінкою в історії Житомирщини залишається період татаро-монгольських завоювань. Це пояснюється руйнівними наслідками цієї навали. Відомості про оборону населенням окремих міст і містечок нашого краю (1241 р.), протистояння золотоординцям Данила Романовича під час його походів на Волинь (1257-1259 рр.), спустошливі набіги татар Кримського ханства (1449-1556 рр.) подано в загальноісторичних виданнях [8] та дослідженнях місцевих краєзнавців [9].

Литовсько-польський період перебування Житомирщини в складі Великого Князівства Литовського та Речі Посполитої з наукових позицій досліджено з другої половини XIX ст. Учені звернули увагу на вивчення двох найважливіших проблем цього періоду. Історико-статистичні узагальнення [10] й монографічні дослідження А. Андріяшева, П. Батюшкова, А. Братчикова [11] дають уяву про соціально-економічний розвиток та політичну структуру краю доби класичного середньовіччя. Достатню документальну базу та фактичний матеріал з цього питання містить «Історія Української РСР» (В 3-х т. Т. 2 «Розвиток феодалізму. Наростання антифеодальної і визвольної боротьби» - К.:1982), та монографічні дослідження істориків радянського періоду [12]. З позицій сучасної української історичної науки цю тему розглядають О.Бойко у посібнику для вищих навчальних закладів «Історія України» (К.: 1999), авторський колектив провідних істориків України в дослідженні «Історія України. Нове бачення» (т. 1- К.: 1995).

Друга проблема – соціально-політичні конфлікти на терені пробудження національної самосвідомості українського народу. Досить об'ємно в історичній літературі представлені козацька республіка, селянсько-козацькі повстання, визвольна війна українського народу, гайдамацький рух зокрема й на території Житомирщини. Відомості про ці події містяться в опублікованих збірниках документів [13]. На загальному українському фоні події козаччини в нашому краї відображено в працях В. Антоновича, В. Голобуцького, М.Грушевського, В. Легкого, О. Лоли, В. Марочкіна, Д. Наливайка, Н. Сторожевського, Г. Сергієнка, В. Щербака та ін. [14]. У колективних працях «Історія України в особах IX-XVІІІ ст. (К.: 1993); «Історія України в особах. Литовсько-польська доба» (К.: 1997); окремих публікаціях І.Крип'якевича, В.Кулаківського, В.Смолія та ін. [15] подано відомості про перебування Б.Хмельницького та його побратимів на Житомирщині. З врахуванням регіональних особливостей селянсько-козацький рух досліджено

місцевими краєзнавцями по всіх районах Житомирської області, конкретні матеріали про які містяться в «Історії міст і сіл УРСР. Житомирська область» - К.: 1973; колективній праці «Козацькі часи на Житомирщині» (К.: 1994); краєзнавчих розвідках О. Іващенко, Ю. Поліщука [16].

Література:

1. Антонович В. Б. Археологическая карта Волынской губернии // Труды XI Археологического съезда. Т. 1. - М., 1901; його ж. Раскопки в стране древлян // Материалы по археологии России. - № 11. - СПб., 1893; Ви�зжев Р. І. Археологічні пам'ятки нижньої течії р. Гнилоп'яті // АН УРСР - К.: 1953; Гамченко С. С. Житомирський могильник - Житомир.: 1988; Гончаров В.Г. Райковецьке городище. - АН УРСР - К.: 1950; Левицький І. Ф. Пам'ятники мегалітичної культури на Волині // Антропологія, Т. III - К.: 1930.
2. Грушевський М. С. Ілюстрована історія України. Десята тисяча. - Київ-Львів., 1913.
3. Брайчевський М. Ю. Біля джерел слов'янської державності - К., 1964; Винокур С. І. Старожитності Східної Волині першої половини I тис. н.е. // Старожитності Східної Волині - Чернівці., 1960; Материалы Черняховской культуры, хранящиеся в Житомирском краеведческом музее // СА - 1959; Гончаров В. Г. Східна Волинь (пам'ятки типу Корчак та Луки - Райковецької культури // Археологія Української РСР. Т. III - К., 1975; Звіздецький Б. А. Про деякі особливості древлянських городищ VIII-X ст. // Стародавній Іскоростень і слов'янські гради VIII-X ст. Зб. наук. праць. - К., 2004; Кухаренко Ю. В. Зарубинецька культура // САИ - Вып. ДІ - 19 - М., 1964; Махно Є. В. Черняхівська культура // Археологія Української РСР. Т. III. - К., 1975; Русанова И.П. Славянские древности между Днепром и Западным Бугом // САИ - Е1-25 - М., 1973; Томашевський А. П. Археологічні дослідження літописного Вручого в Овруцькому проекті // Інститут археології, НІАУ «Архс» - К., 1992.
4. Літопис руський. Давньоруські та давньоукраїнські літописи // Переклад з давньоруського Л. Є. Махновця. - К., 1989.
5. Брайчевський М. Ю. Походження Русі - К., 1968; Малинське городище древлян // Старожитності Русі-України - К., 1994; Моця О. П. Київ та Коростень в контексті поляно-древлянського протистояння // Стародавній Іскоростень і слов'янські гради VIII-X ст. Зб. наук. праць - К., 2004; Русанова И. П. Территория древлян по археологическим данным // СА- 1960, № 1; Рыбаков Б. А. Киевская Русь и русские княжества XI-XIII вв. - М., 1982; Третьяков П.Н. Древлянские «грады» - М., 1962.
6. Винокур І. С., Костриця М. Ю., Тарабукін О. О. Житомирщина: від ранніх слов'ян до Київської Русі - Житомир, 2007.
7. Багранородный К. Об управлени империей // Развитие этнического самосознания славянских народов в эпоху раннего средневековья / под ред. Г. Г. Литаврина, А.П. Новосельцева - М., 1982; Греков Б. Д. Киевская Русь - М., 1953; Грушевський М. С. Історія України-Руси. Т. 2. - К., 1992; Рыбаков Б. А. Киевская Русь и русские княжества XII-XIII вв. - М., 1982; Толочко П. П. Київська Русь - К., 1996; його ж. Коварство княгині Ольги // Стародавній Іскоростень і слов'янські гради VIII-X ст. Зб. наук. праць. - К., 2004.

8. Верстюк В. Ф., Дзюба О. П., Репринцев В. Ф. Україна від найдавніших часів до сьогодення. Хронологічний довідник. – К., 1995; Котляр М., Кульчицький С. Шляхами віків: довідник з історії України – К., 1993; Очерки истории СССР IX-XIII вв. – М., 1953; Грушевський М. С. Нарис історії Київської землі від смерті Ярослава до кінця XIV сторіччя – К., 1991.
9. Іващенко О. М., Поліщук Ю. М. Житомирщина шляхами історії. Краєзнавчі розвідки – Житомир, 1997; Іващенко О. М. Наш край за часів Київської Русі // Житомирщина. Історичний нарис. Вид. 2-е. – Житомир, 2008; Історія міст і сіл УРСР. Житомирська область. – К., 1973.
10. Архив Юго-Западной России. Акты о заселении Южной России XVI- XVIII вв. – К., 1905; Кустарные промыслы в Волынской губернии по данным текущей сельско-хозяйственной статистики – Житомир, 1914.
11. Андрияшев А. М. Очерки истории Волынской земли до конца XIV столетия- К., 1887; Батюшков П. Н. Исторические судьбы Юго-Западного края. Волынь с XVI ст. - СПб., 1888; Братчиков А. Материалы для исследования Волынской губернии. - Вып.2- Житомир, 1869.
12. Баранович О. І. Залюднення Волинського воєводства в першій половині XVII ст. – К., 1930; Греков Б. Н. Крестьяне на Руси с древнейших времен до XVII века.- Кн.1 – М., 1952; Михайлик О. Г. Історія Волині: з найдавніших часів до наших днів – Львів, 1986; Нестеренко О. О. Розвиток промисловості на Україні. - Ч.1 – Ремесло і мануфактура – К., 1959; Сас П. М. Феодальные города Украины в конце XV – 60-х годах XVI в. – К., 1989.
13. Архив Юго-Западной России. Т.2, ч.3. Акты о казаках (1679-1716) – К., 1868; Український архів. Т.2. Коденська книга судових справ – К., 1931; Україна перед визвольною війною 1648-1654 рр. 3б. документів (1639-1648) – К., 1946; Крестьянское движение в России в 1796-1825 гг. Сб. документов. – М., 1961; Селянський рух на Україні. Середина XVIII – перша чверть XIX ст. 3б. документів і матеріалів – К., 1978.
14. Антонович В. Б. Коротка історія козаччини – К., 1991; Голобуцкий В. А. Запорожское казачество – К., 1957; Грушевський М. С. Історія української козаччини // Вітчизна. - №6. - 1999; Легкий В. И. Крестьянство Украины в начальный период освободительной войны 1648-1654 гг. - Л., 1959; Лола О. П. Гайдамацький рух на Україні. 20-і – 60-і рр. XVIII ст. – К., 1965; Марочкін В. П. Антифеодальний і визвольний рух на Україні в першій чверті XVII ст. – К., 1989; Наливайко Д. Козацька християнська республіка. Запорозька Січ у західноєвропейських літературних пам'ятках – К., 1992; Сергієчко Г. Я. Визвольний рух на Правобережній Україні в кінці XVII і на початку XVIII ст. - К., 1963; Йога ж. Правобережна Україна: відродження козацької державності і визвольний рух проти панування Речі Посполитої (80-90-ті рр. – поч. XVIII ст.)- К., 1996; Сторожевский Н. К. Семен Палий. Киевское Полесье. Волынь – 1670-1710 гг. – Житомир, 1993; Щербак В. О. Антифеодальні рухи на Україні напередодні визвольної війни 1648-1654 рр. – К., 1989.

15. Крип'якевич І. П. Богдан Хмельницький – К., 1954; Кулаківський В. Максим Кривоніс – К., 1989; Смолій В. А., Степанков В. С. Богдан Хмельницький: соціально-політичний портрет – К., 1993.
16. Іващенко О. М., Поліщук Ю. М. Житомирщина шляхами історії. Краєзнавчі розвідки. – Житомир, 1997.